

כבר מתקופת הברונזה הקדומה שנטגלה בכנערת

(סקירה מוקדמת)

מאה ב. מיוולך

בתחילת יולי 1940 – בימי העונה הר比עתית בבית-השערים – הודיעוני חברינו קבוצת כנרת כי בשעה שחפרו מקלט סמוך לבתי הדירות הנגדוים שבקובוצה גלו לאיירוס עתיקם. למחות בקרתי בכנרת, וכוכחת לדעת כי העובדים נתקלו בכרם הרום מתקופת הברונזה הקדומה. הודיעה על תגלית זו נשלחה למחalker העתיקות של ממשלת ארץ-ישראל ולחברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה.

לאחר סיום עונת-החפירות הר比עתית בבית-השערים הואיל מנהל מחלקה העתיקות להרשות את חברותנו לערוך חפירות במקום התגלי. ביום 21 ביולי 1940 יצאת עם מר פ. בר אדרון והמהנדס ע. דוניבס כי לכנרת, ולמחות התחלנו בעבודת-החפירות, שנמשכה שבועיים ונסתיימה ביום 29 בו. בעבודה עסכו מ. יפה, א. אלבובר ושלושה עובדים מקבעת כנרת: בן עזרא על דם ילדי הקבוצה. הנני משתמש בהזדמנות זו להביע את רגשי תודתי לקבעת כנרת, ובפרט למשפחה. חד ש, על הכנסת האורחים האדיבת שנגגו בஸלחתנו, וכל העובדים על עבודות המשורה. כן אני מכיר טובות גם למר י. נחמני (טבריה) על התרומה שתרם ל组织 העתיקות. בהמשך החפירות בקרו במקומות מר ג'. ה. אינייף וד"ר ע. בנידור ממחalker העתיקות של ממשלה א"י, קציני מחוז הגליל, חברי החברה מירושלים וממחיפה ומברקרים רבים מקובצי עמק הירדן. הפטים שונאים שנתגלו בחפירות הועברו – לאחר החלוקה – לבית הנכות הממלכתי בירושלים, והשאר נמסר לקבעת כנרת למען יציג בבית המרחבות שבעמם. לבסוף אכן עד כי כמעט כל העבודה הייתה עכotta מתנדבים, וההוצאות היו פעוטות.

A. בית-יירח

קבעת כנרת. שבה נתגלה הקבר, ישבת במרקח ק'ם ורכע בקירות ממערב ח'רבתן גןך; והוא שדה-החברות המשתרע על פני שטח נרחב בחיזייאי אשר בקצתו הדרומי של ים כנרת, במקומות מוצא הירדן מן הים. כאן מוקמה של בית-יירח (אריח) הידועה בספרות התלמודית, ופוליביוס (V, 70) מזכירה בשם Philoteria. הרים כנרת, הרים ארכיאולוגיות בחירבת-כרכר העלו כי המקום כבר היה מיושב עוד בתקופה הברונזה הקדומה (באיל השישי לפסה"נ); ונראים הדברים כי בשם בית-יירח כבר קראו למקומות בתקופה הקדומה ההיא. ישוב זה, שהיה בודאי אחת הערים הגדולות והחשובות ביותר בצפון הארץ, שפכו שטחו של התל הוא 250 דונם בקירוב, כבר נחרב

S. Klein, *Beiträge zur Geschichte und Geographie Galiläas*, Ss. 38 ff.; ר' ביחסו;

G. Dalman, *Orte und Wege Jesu*³, Ss. 194 ff.; E. L. Sukenik, *JPOS* II (1922),

F. M. Abel, *Géographie de la Palestine* ה'א, עז' 8 ו-164; ש. ק'יין, ספר היישוב, א', עז' 101 foll.

.*Palestine* II, p. 284; M. Avi-Yonah, *Map of Roman Palestine*², p. 37

באמצעיתו של האלף השישי לפטה"נ ונחפה לתוכה שמה. לאחר חורבן העיר פסק יישובו של המקום למשך אלפיים שנה ויתר – עד ימי שליטון בית-תלמי⁽²⁾. בתקופת הברונזה הקדומה הייתה בתייריח לא רק מרכז של אוצר פרה ומושב יישוב צפוף⁽³⁾, אלא כנראה גם עיר המסחר. אל נוכן נודע למוקם הסטטופה של הדרך שוק לסתורות-חוץ, בגלל עמדתו הגיאוגראפית ליד מעברות הירדן ובמקום הסטטופה של הדרך אחת הובילה שהובילה מארצאות פרת וחדקל, מסוריה וմבשן לארץ-ישראל המערבית. דרך אחת הובילה מבית-יריח לאורך עמק הירדן ועמק יזרעאל לשرون ולשפלה ומשם נמשכה להלאה למצרים, והדרך השנייה ננטה מבית-ייריח לואדי-פיג'אן, עברה ליד הר תבור, נמשכה לאורך ואורי רמאנה, בקעת בית-גנסופה ואדי-אעבלין, יצא אל חוף ים התיכון והגיעה לעכו. בביית-יריח נפגשו איפוא השפעות מארצאות שונות, מארצאות פרת וחדקל, מסוריה, מעריו חוף ים התיכון ומצרים.

מדרגת התרבות הגובאה שאליה הגיעו העיר בתקופת הברונזה הקדומה משתקפת ביחד בכלים ובחרסים מה'רבת-כרך. הקדרות של בתי-יריח מצטיינן בטיביו צורות הכלים ובתכניתה נעה של חיפוי ומרקה. אחת מתכוננותיו המעניינות של סוג הכלים, המכונים בשם כל-יח'רבת-כרך, היא האפן המזוהה של החיפוי והציור בכבשן פתוח שבתוכצתו מתקבע רושם נאה של חילופי הצבעים אדום ושחור על-פני הכלוי. קישוטי החרצים והצלעות, הלולניים והעוקמים רבים. על הרקע הכתה כוונו לוחות כל-יכספ. רב-חרושים היא המריקה האדומה המבאהיקה בפני הכלים⁽⁴⁾. כלים וחרסים מטיפוס כל-יח'רבת-כרך נמצאו רק במקומות מוגעים בארץ בלבד ובכמויות קטנות, ביחד בבית-שאן (שכבה XII) וגם ביריחו: לעומתם זאת הם אפיינניים לשכבות הברונזה הקדומה בסוריה הצפונית, ביחד בתל א-ג'דייה (השכבה 11), ויש מי שוסבר כי סוריה הצפונית היא מקום מוצאים⁽⁵⁾. לאור החקירות החדשניות נוהגים ליחס את כל-יח'רבת-כרך לאמצע האלף השישי לפטה"נ: אוול בר רייט מיחסם לתקופת הברונזה הקדומה II, הינו למאח הכה בקירוב, ורייט קובע את תאריכם בפרק'זון שהוא מגדר אותו לתקופת הברונזה הקדומה III (המאות ה-15 – ה-14 לפטה"נ), וביתר דיוק – בשלב האמצעי של פרק זמן זה⁽⁶⁾. נראים הדברים שאין בח'רבת-כרך חרסים מהשלבים האחוריים של תקופה הברונזה הקדומה, ועל כן סוברים החוקרים כי בתייריח חרבה לכ-ה מאוחר במאה ה-14, בנסיבות בלתי-ידועות, אולי בשעת פלישת שבטים חדשים מעבר הירדן מזרחה⁽⁷⁾.

(2) ר' W. F. Albright, *AASOR VI* (1926), pp. 27 foll.; *BASOR* No. 49, pp. 10 foll.

מייז'ר, תולדות ארץ-ישראל א', ע' 59–60. הירעה, שהביאה מ. Jirku, *ZDMG N. F.* XI (1932), Ss. 189 ff. בתהaraה בשעת החקירות שנערכו בח'רבת-כרך בשנים האחרונות.

(3) A. Saarisalo, *The Boundary between Issachar and Naphtali* (1927), passim

(4) ר' ביהו Albright, *AASOR VI*, pp. 28–29

(5) G. E. Wright, *The Pottery of Palestine from the Earliest Times to the End of the Early Bronze Age* (1937), pp. 72 foll. אחד היישובים החשובים בח'רבת-כרך לא נמצא בה עי', Engberg-Guy, *Megiddo Tombs* (1938), p. 147: The absence of Khirbet Kerak ware at Megiddo except in one unstratified instance is puzzling.

(6) ר' Wright, *JPOS* XV (1935), p. 200; Wright, *ibid.*, p. 73. ועי' בפרוטרוט להלן, ע' 8.

(7) ע' הרקע החיסטרוני – ר' תולדות ארץ-ישראל א', ע' 60 ואילך.

לבסוף אצין כי לע"ע אין לנו שום ידיעות על מקומו והקיפו של בית הקברות בסביבות בתייריה העתיקה. אך נראה הדבר שהוא השתרע על-פניהם הגבעות והמדרונות אשר ממערב לירדן, ומערבית-הקבורים בכנסת אינה אלא אחת מרבות בסביבה זו. ויוכר עוד כי לע"ע עשר שנים בקירוב כבר נמצא באדמת כנרת כמה כלים מתוקף התרבות הקדומה.

ב' תיאור הקבר

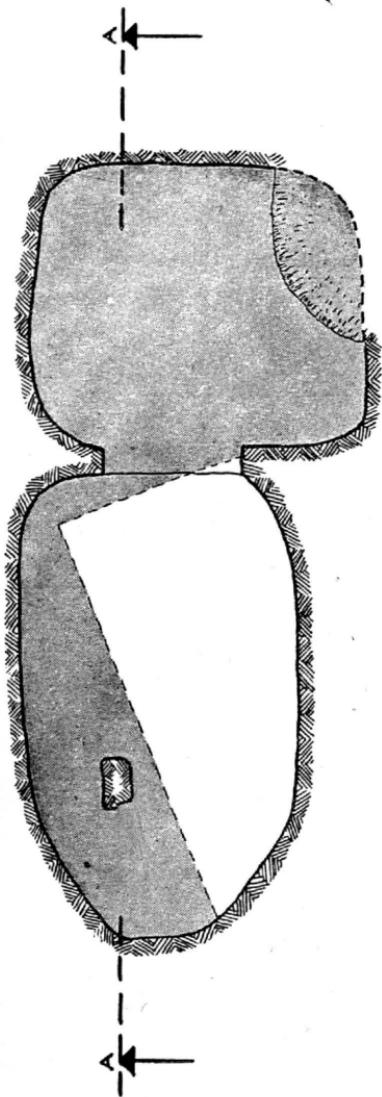
החפירות בקבר שנתגלה בכנסת היו קשות מבחינה חכנית, כי התקירה כבר התומטה ונחרשה בימי קדם, וכן נחרב חילקו הדромוי של הקבר בשעת חפירת המקטט. הקבר חצוב בסלע הרך עמוק מתחת לפני הקרקע. הוא מכובן מצפון-מזרחה לדромים-מערב, וכולל מעין פרוזדור קטן שמאחוריו חדר-קברורה אחד. הכניסה מהחוץ אל הפרוזדור, הייתה בפנים המזרחה, נהרסה בימי-קדם.

הפרוזדור נחצב באוצרת ריבוע בלתי מדויק שפינותיו מעוגלות. ארכו המוצע (מצפון-מזרחה לדромים-מערב) 2 מ', בקרובו ורחבו המוצע 2.30 מ' ; אורכו האלכסוניים 2.70 מ' ו-2.55 מ'. בקירו הדромים-המערבי של הפרוזדור נחצב מעבר צד (ארכו 0.95 מ' ורחבו 0.20 מ'). שמננו ירדדים בדרגה אחת, החזובה בסלע, אל חדר-הקבורה. לחדר צורה סגולה : ארכו המכטימי (מצפון-מזרחה לדромים-מזרחה) 3.30 מ' ורחבו המכטימי 1.93 מ'. רצפתו נמוכה כדי 1.20 מ' מתחת לפני הסלע במקום וב-1.50 מ' מתחת לפני שכבת העפר שלג'י הסלע. אל החדר היו כניסהים איפוא בזוויתו. בצד דמונע את התומטות תקרת הסלע השאירו החזבים בתוך החדר, סמוך לפינותו המערבית, מעין אמונה. שתמכה את התקירה. אף-על-פי כן התומטה התקירה ונחרשה. והחפצים אשר בקבר כוסו שכבת עפר וחיצן. חקירת דרכי הקבורה בחדר העלתה את הפרטים הבאים : עצמות הנפטרים הונחו בתחליה על רצפת החדר, ועל-ידיןשמו חפצ'ילויו שונים ; לאחר שננטלה כל הרצפה כיסו את הגופות בשכבת חול לבן ואדמה. ושכבה זו שימושה קרקע לקבורות נספות. בסך הכל מזאנו שלשה מפלסי קבורות זו מעל זו, ובין מפלס לשכבת שכבת חול ואדמה. לאחר שכל החדר נתמלא קבורות התחליו להטמין את המתים בפרוזדור. החקירה הוליכה כי כל שלושת המפלסים שייכים לתקופה אחת ; ונראים הדברים כי הטענת מותם בקבר זה לא נהגה אלא מן צד בלבך.

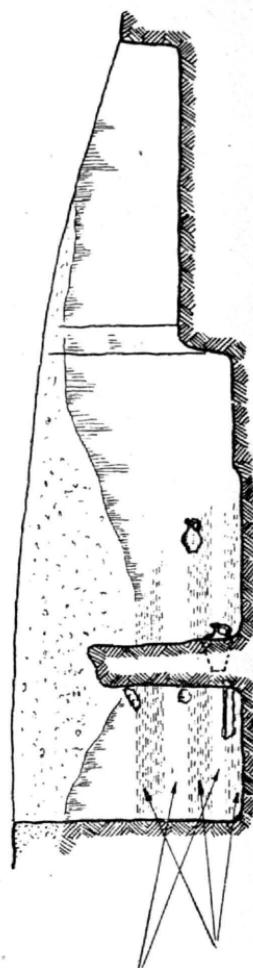
תשומת ל' מיוחדת מעוררת העובדה כי רובן המכريع של העצמות שנמצאו בקבר היו שרופות לגמרי או למחזצה, ובמקרים רבים חרוכות בלבד. מסתבר איפוא, כי אנשי בית-יריה בתקופה ההיא נקטו בידם מנגה של שרפת עצמות המתים. ולאחר השרפאה קברו ייחד עם חפצ'ילויו – במערת-קברים. יש להניח שగופות המתים הועלו על מדורות של שיחסים ונעפים, ועל כן לא הייתה השרפאה שלמה בחכליות השלמות. כפי הנראה נטמו העצמות ערכות ערום, לא סדר מסיים, ומתחן כוונה תחילה להניח מקום רב ככל האפשר לקבורות נספות ; על-ידין הונחו חפצ'ילויו. במקומות אחד, ליד האמונה, מזאנו ביחד עם העצמות שרופות פך, שתי קערות זו בתוך זו וספיקות ; בין העצמות ובתוך הכלים נמצאו חרוכים רבים.

ג' כ-5' היה החרס

בחדר-הקבורה נחשפו חמישים כל'יחרס ומספר רב של חרסים, ואילו בפרוזדור נמצאו רק ארבעה כלים בלבד. כלים אלה שייכים ברובם לטיפוסים שהיו שכיחים בארץ התקופת התרבות הקדומה, וביחד בשניים הראשונים של תקופה זו, אבל מזויים גם טיפוסים נדירים או מיוחדים במיןם.

PLAN
SCALE
1:50
ת.כ.ה.ת.

אדמה
魄
עצמות אדם
HUMAN BONES

ציור א', קבר מתקופת הברונזה הקדומה שנמצא בכנרת.

מרובים הם הפליגים הקטנים שצווארם צר ושפחת מפושקת או נטויה החוצה, גופם סגלגל או כדורי ולבם קער שטוח או בסיס דמיידיסקסום. הפליגים אלה אונן את היורדת מהשפה אל כתף הכלאי; רק בשולש פכים בלבד יורדת הידית מחלקו העליון של הצוואר אל הכתף או אל מרום הגוף. בדרך כלל הם מחופים חיפוי אדום לגונו השוני (רק לעיתים החיפוי צבעו כתום או ורוד) ולרוב הם מרוקים יפה. יש לכך במיוחד את הפליגים העשוים בדממתם של קלימתכת, ומהם מצטיין ביחס טיפוס אחד בצורתו המתניתה הנאה. כלים אלה אפייניים לשילבים הראשונים של חקופת הברונזה הקדומה. אגב יצוינן כי לא נמצא בכנתת כל פק שבסיס-גוזם (stump-base) לו. עניין מיוחד מודרך פק גדול, שלו אונן את גדרה, היורדת מהשפה אל הכתף, ושתי אוניות מאונכותו על-פני הגוף הסגלגל שני צדדיו; צבעו חום-אדמדם והוא מרוק מרים מאונכה. על קערו השטוח נחרת תרקרדר (ר' לוח I, מס' 39). כלים כאלה נמצאו בשלבי הראשונים של תקופת הברונזה הקדומה במגידו (I-II⁸), וגם בקבורים שבמצרים המתיחסים לימי השושלת הראשונה.⁹

מרובות צורות הן הפליגות. שמספרן ניכר למדי. שכיהה ביחס פכית, שלה אונן אחת היורדת מהשפה המפושקת אל כתף הכלאי, גוף סגלגל או לפעמים כדורי, קער שטוח או בסיס דמיידיסקסום. הפליגות מחופות לרוב חיפוי אדום, לגונו השוני, ומרוקות. מצויה גם פכית גוזה שפחתה רחבה וכמעט שאין צוואר ניכרים בה, אונגה קטנה, קערה שטוח וצבעה צבע הלבננים הר壽ות (ר' לוח I, מס' 50); פכית זו דומה במקצת לטיפוס המצויב בקבר A שבירחו. מעניינת גם הפליגית היחידה שצורתה אסנית, בכתפה שני נקבים משני צידי הצוואר; הפליגית מוקשתת קישוט-ראש בתביעה אורך ורוחקויות אלה נמצאו אך ורק בשלבי הראשונים של תקופת הברונזה הקדומה, הינו בביית-שאן (השכבות XIII-XIV), במגידו (Stage IV). בעי ובירחו (שכבות IV-V). והן מצויות בתחום זה גם במצרים. לשתיים מהפליגות שתי ידיות-אבקיק – לכל אחת ואחת – על הכתף משני עברי הצוואר (סוג זה מצוי בשכבות XIII-XIX בביית-שאן, בעי וכו'), ולפכית אחת ידיות-אבקיק אחת על הכתף. כן יש להזכיר כמה פכיות, שהן אונן אחת, העשוות טין חצץ גס ופריר; הן אינן מחופות או מוקשות כל עקר.

מה הבדים בעליות שתיהן ידויות מעניין ביחס כד פיפורע (?) הוא שבור בחלקו העליון) שנגפו כדורי וקערו שטוח: הוא עשי חומר בלתי מנופה וחצץ וצבעו חום אדמדם. שתיהן ידויות מרכז אפקיות ומקומות בולטות משני עברי גוףו; הקמורנו נוצר על-ידי הידוק הידית מלמטה למעלה. כדים כאלה אפיינים לתקופת הברונזה הקדומה, אבל הידיות הן מיוחדות במגן. אגב, זהו הכלאי האחד בקבר זה שידיות מרכז לו. טיפוס שכיה הוא גם כד גדול שני אוניות מאונכותו לגוף, אחת מכל צד; הוא מחופת חיפוי אדום כהה. כלים מסווג זה אפיינים למגדו – I-II, ככלומר לשילבים הקדומים של תקופת הברונזה הקדומה. עניין מיוחד מוערך כד בעל ארבע אוניות, המאונכות אל גוף הכלאי, ורבוקות ברוחים שונים סביבו; הcad מחופת חיפוי חום אדמדם, ובצוארו וכן בין הצוואר לבין כל ידית ידית קישוט של נקבים.

מה הבדים הקטנים יש להזכיר בראש וראשונה כד אחד חסר ידיות שנגפו מזויה (לוח I, מס' 44). ואחר שידית סל לו (לוח I, מס' 46), מהסוג המצויב בשלבים הקדומים של

R. M. Engberg - G. M. Shipton, *Notes on the Chalcolithic and Early Bronze Age Pottery of Megiddo*, p. 10 (No. 11, A); P. L. O. Guy, *Megiddo Tombs*, p. 147.

W. M. F. Petrie, *Lahun II*, tomb 757, pl. 53 (ט)

תקופת הברונזה הקדומה (הע), מצפה). בAKER עוד מיזוג טיפוס של כד קטן ללא ידיות, שצובאו מאורך, שפטו מפושקת וגופו מזווה-מעוגן.

מבחינה כרונולוגית מעניין ספל בעל שפה רחבה, גוף משתף וצר וקעור בתחוםו ובבסיס מעוגן במקצת (لוח I, מס' 48): הוא דומה מאד לטיפוס הדיעז בשם "עציין", שנמצא במקומות שונים בארץ (הע, בית שאן, לכיש). אלא שהאהרונים אין מתארו גופם ובטיסיהם נאים כבכל הגדון. אב-טיפוס של כלוי זה יש לחפשו במצרים, כי בה שכיחים ככלים אלה למן התקופה הפרידיננטית ועד ימי השושלת ה(¹⁰).

אחד הכלים המעניינים ביותר, אשר נמצא בAKER שבככרת, הוא כד קטן שرك שרביו בלבד נשתרמו (לוח I, מס' 45). הוא דמיינכדרו, ונראה שהיה לו צואר נמוך; בכתפו שתי ידיות-גבשויות קטנות, אחת אחת מכל עבר, ששימשו רק לקישוט בלבד; טינוויר רקיק אוילו חיפוי לבנ-קרום (cream). על פניו הרקע הלבן של הכתף והגוף נمشח קישוט, שצבעו חום כהה: שתי שורות של משולשים, ממלאים נקודות. גם הקישוט הזה וגם הרקע הבHIR אויפיניים הם לטיפוסים כלי-חריס בין שני קוים אפקים. גם הקישוט הזה וגם הרקע הלהבן של הכתף והגוף נמשח קירמייה השכיחים למן סוריה הצפונית ועד מצרים. במצרים הם מתגלים בסוג מסוים של קירמייה נכרית בAKER המלכים שבאבות (אבדוט) מראשית התקופה המלוכה הקדומה, והקשרו הנדון לעיל יש לו מקבילה מדויקת בכל הקרים האלה⁽¹¹⁾. לאור חקירת כל החרס מצפון סוריה נראים הדברים כי שם היה סוג זה של כל חרס נפוץ מאוד, ויש לשער אם הוא שמקורו מן הצפון⁽¹²⁾. מן הראווי להעיר גם על דמיון הקישוט הזה לקישוט המצווי בכל התקופה הברונזה התיכונה, כגון בכל הティיפוס "תיל-אל-יהודיה", ויתכן כי היוצרים בתקופה מאוחרת זו שאלו את הדגם הקישוטי מסוג הכלים הנדוני⁽¹³⁾. עוד יש לציין כי שבר קטן של כל מסוג זה נמצא גם בח'רבת-כרכן, והוא שומר כתעת בבית-הנקות הממלשתית.

משאר הכלים הקטנים תונר עוד מעין כוס, שארבעה חורים נקבעים בגופה, חור מכל צד. ככלים מסוים זה אויפיניים הם לתחילה האלף השלישי לפסה"ג ונמצאו במקומות שונים במזרח הקדמון⁽¹⁴⁾.

ואשר ל-טבלות, לבקורות ולקעריות הרי הן בנوت הטיפוסים השכיחים בשלבים הקדומים של התקופה הברונזה הקדומה. אפיינית היא הטלבה המשופעת שלזבזה נתוי פניה ובסיסה שטוחה: היא מחופה חיפוי אדרס ומרוקה מבפנים וUMBHOZ (לוח I, מס' 40). כן שכיחה גם הטלבה הקטנה, שלובה נתוי במקצת פניה בזורה במקצת ובבסיסה מעוגן, וגם היא מחופה ומרוקה מבפנים וUMBHOZ (לוח II, מס' 42). מהקערות

(10) ר' Wright, *ibid.*, p. 76.

(11) ר' Petrie, *Abydos I*, pl. VIII, 19. הכלים שייך לתקופה השושלת הראשונה של מצרים;

ומכל-מקרים אין לאחורי אלא עד ימי השושלת הששית כל' המאוחר.

(12) ר' H. Frankfort, *Studies in Early Pottery of the Near East I*, pp. 110 foll.

(13) יידיidi יידר ע. בן-דור הסב את חשומת לבי גם לקישוט הדומה שעל שבר סכית-שן, מתקופה הברונזה

הקדומה, שנמצא בעי (ר' ספר המוגדים של בית הגנחות המשוחית, התקופות האן והברונזה, ע' 36, מס' 53).

(14) ע' כלים מסוים זה ר' Andrae, *Die archaischen Ischartempel in Assur*, Ss. 5 ff.; Frankfort, *Studies I*, pp. 127 foll.; E. A. Speiser, *Excavations at Tepe Gawra I*, p. 56.

את ההשערה כי כסות אלה שמשו להזיז בון פרחים חיים (בדעה זו תומך גם ש. ייבין), ואילו סטפיידר קורא להן בלאי-פולחן (cult objects). הכלים מצויים בתקופה ההיסטוריה הקדומה בארצות פרת וחדקל ובתקופת הממלכה העתיקה בערים (מן השושלת הראשונה ואילך).

טיפוסיות ביותר אלה ששפויותיהן דקות ומוסקות במקצת, גופן מעוגן, להן בסיסי-דיסקוט ובכתף פעמים יידיא-בק קטנטנה. על-פי הרוב הן מחופות ומרוקות. הקעריות המהוות, שביסודן שטוח או מעוגן וברובן הן מחופות ומרוקות (ז'ו 1, מס. 41 ו-51). שיקות טיפוסים השכיחים בח'רבת-יכרך ומזכירים גם בבי'ת-שאן (שכבות XII-XIII), בהע' ובעד מקומות. בדרך כלל **שיכים הכלים** לטיפוסים שהיו נפוצים במהלך הראונה של התקופה הירונזיה הקדומה ובאמצעותה.

לבסוף יזכיר עוד שרידי הכלים והחרטים שנמצאו בקרב. מורים החרים הצבעים, וביחד אלה שקיישותיהם נעשו פסים מקבילים או פסים בצורת קרניטים. ונמשחו על-פי הרוב אדום; אלה אפיניים מאד לקרמיקה של ח'רבת-יכרך. מרובי צורות הם חרקי כלים שונים, שרוכם זורבוביות ומיעוטם דדים, בני הטיפוסים השכיחים בשלבים הקודמים של התקופה הירונזיה הקדומה.

משנבווא לסקט את התוצאות יתברר בראש ובראשונה כי כל-החרטים שנמצאו בקרב שבכנרת. שיכים ברובם לאות הטיפוסים שהחרטים נמצאו בכםות גדולות בח'רבת-יכרך, אגב חיקת פני התל או בשעת בדיקות קטנות שנערכו במקומות. ראשית כל מסיפות בקביעת תאריכם של הכלים ההשוואה אל הכלים שנמצאו במקומות אחרים בארץ. וכך גם כנ הדמיון שבין כלים שונים בכנתרת לבין כל-החרטים מסוימים, שנמצאו במצרים ושיכים הם לימי השושלות הראשונות. חקירה זו מראה לנו בראש ובראשונה, כי הכלים מכונת קודמים בזמן לטיפוס הכלים מקבר A שבירחו, המשתייכים למאות ה-כ"ד-הכ"ב¹⁵ או למאות ה-כ"ה-הכ"ג לפסה"נ¹⁶). מצד שני יש קשר אמיץ בין כלים אלה לבין הקרמיקה של העי, בית-שאן (שכבות XII-XIII), מגידו (I-V) ויריחו (בעיקר שכבות III-V). חשיבות מיוחדת נודעת לעובדה כי ההשוואה אל החומר מצרים מעידה על פרק זמן קצר בתקופה הירונזיה הקדומה, היינו על ימי השושלות הראשונות, ועל-כל-פניהם לא אחר מן השושלת היריבית. לאור העבודות האלה נראה לי, שכלי החרט המכונת יש לשיכים בקרוב למאות ה-כ"ה-הכ"ג לפסה"ג, היינו לזמן המעבר מתקופת הירונזיה הקדומה I-II (לפי הגדרתו של אולבריטס).¹⁷ כבר צוין לעיל הקשר האמיץ אשר בין הכלים הנדונים לבין החרטים מח'רבת-יכרך, וכי בחורבות העיר מוצאים אותם הטיפוסים והצורות ממש כמו בקרב שבכנרת. לאור העובה הזאת מפתיע הדבר כי מן הקבר הנדון נעדרים למחרי כלים מטיפוס כל-ח'רבת-יכרך, היינו הכלים הנאים הנקרים על שם חורבה זו, שנוצרו לעיל (ע' 2). אפשר לפרש את הדבר בשני אופנים: א) כל-ח'רבת-יכרך שיכים לשלא אחר של התקופה הירונזיה הקדומה, וב) הכלים שנמצאו בכנתרת הם ברובם מסוג תפזי-לווי, שהיו שמיים בקרים כרגיל, ואילו כל-ח'רבת-יכרך המהודרים, שאלו נעשו לפיזוגמאות מחוץ לארץ (צפון סוריה), היו מוצאים בשדרות-הישוב האמידות שבעיר, אבל לא נהגו לחתם בקברים. הסברה השניה גראית ביותר, וקרוב לוודאי ש כל-ח'רבת-יכרך גם הם בני אותה התקופה שלאיה שיכים הכלים מכונת. **להקדמת זמנה של כלל כל-ח'רבת-יכרך,** כדי לשלא קודם

¹⁵ Albright, *JPOS* XV, p. 217; Garstang, *AAA* XXII (1935), pl. 46

¹⁶ Wright, *ibid.*, pp. 75; 89; 108. אולבריטס (AASOR XVII, p. 13)

קובע את זמנה של קבר A בן 2500 לפסה"ג.

¹⁷ ר' Albright, *ibid.*, pp. 208 foll. — לאור חיקת כל-החרט המכונת ומבית-ירח נראה לי, שאין בכלל את החלוקה המודתקת של התקופה הירונזיה הקדומה לאربع בנות-תקופה ובתוכן שלבים שונים, אשר חיצע ר' ר' בפסחו תניל (ע' הלוחות בסוף הספר); כי בקבר הנדון מוצאים אנו טיפוסי כלים מכל שלוש בנות-תקופה הראשונות (I-III), וביחד משתיimes הבניניות (II-III).

יותר בתקופת הברונזה, מסיעת גם הקירת השכבה ה"א בתל אגדודה שבצפון סוריה, אשר בה נמצא כלים מסווג זה. החופרים קבעו את תקופת השכבה הזאת בין 3100 ל' 2600 לפסה"ג, וצינו כי בה נמצאה חותמת מטיפוס מאוחר של ג'מדת-נצר¹⁸). ביבתי-שאן נמצא שברי כל-ח'רבת-ת'-כְּרָך בשכבה XII. השיכת בודאי למחציתו הראשונה של האלף השלישי, והתאריך הנitin לעיל מסתבר יותר לע"ע, עד שתפתח השאלת הזאת להלומות בעורות חקרות נוספות.

עם חיקرت כל-ח'רבת השיכרים לשכבה הקדומה של תקופת הברונזה הקדומה בארץ בכל ובבח'רבת-כְּרָך וכונרת בפרט מתוערתת שאלה יחסן אל הרכמיקה של מסופוטמיה מאותה התקופה. וכבר העיר ספייזר¹⁹ על הדמיון שבין כל-ח'רבת-כְּרָך לבין סוג מסיטים של כלים מהשכבה VI ובטפה-גורה. ויש להוסיפה עוד כי כלים אחדים מכאן דומים בצוריהם ל כלים שונים מהשכבה הגאותה בטפה-גורה ומהשכבות המקבילות בתל-בליה ובאשר²⁰. השואה זו מעמידה בפניינו בעיות חדשות בכל הנוגע לקרמיקה של השוללות הקדמות בארץות פרת וחדר וקשריה אל זו של ארץ-ישראל בתקופת הברונזה הקדומה, וביחד לאור הכרונולוגיה החדשה של תולדות מסופוטמיה באלף השלישי לפסה"ג²¹.

ד' תכשיטים ומזכירות שונות

מצאו בAKER 300 חרוזים ומעלה וכמה תכשיטים ומזכירות בודדות, שרוכם הם בני הטיפוסים המזינים בארץ בתקופת הברונזה הקדומה.

ענין מיוחד במיןנו מעורר ריקוע זהב, שתצלומו ניתן בלו"ח II (בגודל טבעי). זהו ריקוע עגול ודק הנקוב באמצעותו; הוה צחוב, מולטש ו מבחיק. העיטור מורכב מעיגלים וקוים של שורות נקודות מובלטות. בתוספת גבוננים מובלטים, העורכים באופן סימטרי מסביב לנקב האגול שבמרכזו הדיסקס. ואלה פרטיו העיטורי: מרכזו הריקוע (סביבו הנקב) מוקף מעגל של נקודות, שממנו יוצאות ארבע ורוותות לכל העברים, בזרת צלב; כל זרוע וזרוע עשויה שתי שורות מקבילות של נקודות; בכל אחד מרובעת התשחחים הנוצרים על ידי הזרועות נמצאת בגבון מובלט המוקף מעגל של נקודות. ובכל זרוע – בין שורות הנקודות – שני גבונונים זה מהחורי זה; העיטור כלו מוקף מסגרת של מעגלי נקודות. לעיטור המורכב הזה לא מזאת מכבילה מדויקת פחות או יותר בין תכשיטי הזהב של תקופת הברונזה הקדומה, אף-על-פי ש מבחינה מלאכת-הדריקוע המוטיבים השונים, הכלולים בעיטור זה, שייך דייסקוס הזוב הוה לטיפוס התכשיטים המצרי – באלף השלישי – בכל רחבי העולם הקדמון, משושן במוריה ועד מצרים, כריתה ודורות אירופה במזרח. ואשר לנקב באמצעותו, הרי אין אנו מוצאים אותו בשום תכשיט מסווג זה בקדמת אסיה ובמצרים. אך לעומת זאת הוא מצוי בדיסקס-זוב בטטריה ובמצרים²², וקשה להחלה אם הוא שימש לנקב להשתתת חותם לשם ריכוס אל מחרוזות, ענק או שבית. או אולי אמרצעי חיבור לחבר את הדייסקוס אל רצעת עוז.

יש להזכיר במוחך גם קטע של מחרוזות (straight strip), שבו שני חרוזו-זהב גליליים, אדומי גוון, ושני חרוזים-אודם גליילים.

(18) Wright, *ibid.*, p. 73; Mc Ewan, *AJA* 1937, pp. 10 foll. ר' ibid., p. 73;Mc Ewan, *AJA* 1937, pp. 10 foll.

(19) ר' Speiser, *ibid.*, p. 159, n. 20

(20) ר' Speiser, *ibid.*, pl. LXVII foll.; LXXV, No. 218; ורי גם פעל, חע. 14.

(21) Albright, *From the Stone Age to Christianity* (1940), pp. 105 foll.

Nils Åberg, *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie* (1932). ר' Åberg, *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie* (1932).

החרוזים המרובים שנמצאו בקדר הם שונים צורות וסוגי חמרי. מזרזים חרוזים כדוריים, גליליים, חרוטיים, גלגליים, דודחרוטיים וחרוזים בצורת טבעת ובצורת דיסקוס. חרוזיה זהב הם בדרכן כל גליליים או חביתיים. ונוגן אדם ומבהיק; אך יש בינויהם גם עופמים. כל שרשת חרוזיה הנחוצה שנמצאו עשוים תילים דקים ומגוללים, בצורת טבעות. רב הוא מספרם של חרוזי הפאיינס משני המינים: פאיינס כחול ופאייןנס שחור; בדרכן כלם כדוריים או דיסקיים. רבים מהם בייתורם הם חרוזי אודם שצורות שונות שלהם; וכן חרוזי אלגבייש, שיש מלוטש, זמיני אבני אחרות מלוטשות ובלתי מלוטשות. נמצאו גם חרוזים מעטים של ישפה, קרציה, אבן יוקה שקופה לקרניריאור מלוטשה, וגם חרוזים בודדים של חרס ושל צף. בין הממציאות יש להזכיר גם שבר של לוח עצם ושביר של שנחוב (?) מלוטש, שבו נשתרעה עדין המסגרת החזקה מסביב לקישוט; מן הקישוט עצמו לא נשתרו אלא עקבות בלבד. כמו כן מצאנו ראש-אללה (mace head) עשוי גיר, וצורתו אגסית. כל הממציאות הללו אפייניות לתקופה הנדונה, וכדוגמתן נמצאו גם בקרים השונים בארץ מתקופת הברונזה הקדומה.⁽²³⁾

ה) שרפת המתים

בתיאור הקבר (ר' לעיל, ע' 3) הוכרתי את העובדה, כי עצמות המתים היו שרופות או שרופות למחצה. אין ספק בדבר כי אלה הן עקבות מנהג של שרפת גופות המתים לפני הטמננת העצומות בקדר. מנהג שרפת המתים אינו ידוע לנו במקומות אחרים בארץ בתקופה קדומה זו, פרט ל-קַאָלִיסְטֶר בגור (I).⁽²⁴⁾ שמצא crematorium, מ-קַאָלִיסְטֶר קראם ואשר לمعרחה זו שבגור, הרי כל הכלים שנמצאו בה, גם אלה שם מ-קַאָלִיסְטֶר קראם וגם אלה שקבעו First Semitic Pre-Semitic והם אכן שרופת המתים לכלי שנלב קדום של תקופה הברונזה הקדומה.⁽²⁵⁾ אין כל טעם להקדיר את מנהג שרפת המתים לכלי שנמצא במערה;⁽²⁶⁾ מכאן שאין ההפרש בזמן גדול בין crematorium שבגור ובין הקבר שבכנרת. כמו כן יש להזכיר את מנהג שרפת המתים, שמצו ולוי בקרים שונים בני האלף השלישי בארץ כשלדים.⁽²⁷⁾ וכבר ציין ווֹי כי קברים אלה נבדלים מבית-הקדבות של תושבי העיר השומריים, והאנשיים שנגנו ליטמון בהם עצמות שרופות שייכים בודאי לשכבות-ישוב מסוימת אחרת, הנבדלת והנפרדת מהאוכולוסיה הכללית; ואולי הי אלה עבדים או שכירים בצד מאור. על-ללא-פנים ברור הדבר כי מנהג זה היה מקובל על עמים שונים בארץות המורה התקיון במחציתו הראשונה של האלף השלישי. בקשר לכך הזכיר גם העובדה כי מנהג שרפת המתים היה נהוג במקומות שונים באירופה בתקופות הפרה-היסטוריה;⁽²⁸⁾ ואשר לארצות יונן הרי נראים הדברים שלא היה נפוץ שם בייתר לפני התקופה המיקנית;⁽²⁹⁾ אבל כמה מקרים של שרפת מתים צוינו גם בתקופות הילידית הקדומה והתקינה. התגלית בככרת מוסיפה פרט מעניין לחקר המנהג הוה בתקופות הקדמות שבתרבות האדם.

Garstang, AAA XIX, pl. XXII; Badè, PEF Q.S. 1927, p. 12; ר' (23)

Guy-Engberg, Megiddo Tombs, p. 179.

.G. E. Wright, The Troglodytes of Gezer, PEQ 1937, pp. 67 foll. ר' (24)

.76 נגיד ר' יי'ם, שם, ע'

.C. L. Woolley, Ur Excavations II (1934), pp. 144 foll. ר' (26)

J. H. Myres, CAH I, p. 110 f. ר' (27)

Lorimer, JHS 1933, pp. 161 foll. ר' (28)